

Kwestia aptek w projektach ustaw dotyczących naprawienia krzywd dawnych właścicieli mienia przejętego przez państwo polskie w latach 1944–1962

Elżbieta Rutkowska

Zakład Farmacji Stosowanej Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku

Adres do korespondencji: Elżbieta Rutkowska, Zakład Farmacji Stosowanej Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku, ul. J. Kilińskiego 1, 15-089 Białystok, tel. 85 748 56 16, e-mail: rutkowska@umwb.edu.pl

The issue of pharmacies in bills regarding the question of redressing injustices suffered by former owners of property taken by the state of Poland in the years 1944–1962

The period of twenty years of legal and constitutional transformations in Poland is also connected with major changes in the system pertaining to the organization of pharmacy and pharmacies in our country. The Law of 23 December 1988 concerning private enterprise opened up the possibility of applying for licences to run private pharmacies (Journal of Laws of 1988, No. 41, item 324), which was a radical change after 37 years of their functioning exclusively in the form of state-owned health-care facilities. This was due to the fact that after World War II, private pharmacies were taken over by the state under the Law of 8 January 1951 concerning the nationalization of pharmacies (Journal of Laws of 1951, No. 1, item 1). As a result of legal and constitutional changes in Poland that were initiated in 1989, action was taken to pass a law that would solve the problem of redressing the financial injustices caused by the nationalization process. The aim of this paper is to show how the problem of pharmacies is dealt with in selected bills initiated by the senate, the government, the president and members of the lower house, in order to illustrate various ways of addressing the issue specified in the title of this work. The paper takes into account mainly those proposals that eventually had their first reading in the sejm (lower house of parliament).

Keywords: history of pharmacy, pharmacies.

© Farm Pol, 2010, 66(7): 498-502

20 lat przemian prawnych i ustrojowych w Polsce wiąże się również z poważnymi zmianami w systemie organizacji aptek i aptekarstwa w naszym kraju. Ustawa z dnia 23 grudnia 1988 r. o działalności gospodarczej stworzyła możliwość ubiegania się o koncesje na prowadzenie aptek prywatnych¹, co stanowiło radykalną zmianę po 37 latach ich

funkcjonowania jedynie w formie państwowych zakładów służby zdrowia. Otóż, po drugiej wojnie światowej apteki prywatne zostały przejęte przez państwo na mocy ustawy z 8 stycznia 1951 r. o przejęciu aptek na własność państwa², a wówczas akt ten wprowadził zasadniczą zmianę w ustroju aptekarstwa polskiego w zakresie prawa własności aptek. Ustawa nie przewidywała odszkodowania za przejęte mienie. Wskutek zmian prawnych i ustrojowych w Polsce, zapoczątkowanych w 1989 r., podjęte zostały działania w kierunku uchwalenia ustawy rozwiązującej problem naprawienia krzywd majątkowych powstałych w wyniku procesów nacjonalizacyjnych, które naruszały podstawowe prawa gwarantowane w konstytucji, a przede wszystkim prawo do własności.

Celem pracy jest przedstawienie sprawy aptek w wybranych projektach ustaw, będących inicjatywą senatu, rządu, prezydenta lub posłów, dla zobrazowania różnego podejścia do problematyki przedstawionej w tytule. Uwzględniono głównie propozycje, które doczekały się pierwszego czytania w sejmie.

Apteki prywatne przed przejęciem przez państwo na mocy ustawy z 8 stycznia 1951 r. otwierane były na podstawie koncesji, a ich funkcjonowanie w tamtym okresie można zobrazować następującymi słowami: „Ówczesne apteki w znacznym stopniu bazowały na produkcji środków galenowych, co wymagało rozbudowanego zaplecza laboratoryjnego oraz minimum 3-miesięcznego zapasu leków, surowców i materiałów sanitarnych. Tak zorganizowana apteka funkcjonowała w latach 1939–1947, kiedy załamywały się wszelkie źródła zaopatrzenia. W owych czasach apteka, obok funkcji czysto farmaceutycznych, była silnym ośrodkiem społeczno-kulturowym w życiu lokalnego środowiska. Ówczesne apteki gromadziły

dobra o wartości historycznej, jak zabytkowe meble, zabytkowe naczynia szklane i porcelanowe itp. [...] W latach 1944–1948, kiedy po pożodze wojennej trzeba było z gruzów odbudować zniszczone apteki, polscy aptekarze własnym nakładem odbudowali i uruchomili ogólnopolską sieć aptek”³.

Natomiast przejmowanie aptek prywatnych w styczniu 1951 r. miało miejsce jeszcze przed ogłoszeniem drukiem ustawy, już w dniu jej uchwalenia lub następnym. Do aptek wkraczały trzyosobowe komisje, które postępowaly według wcześniej otrzymanych tajnych instrukcji. Przejmowały mienie apteczne, a także konfiskowały to, co stanowiło własność prywatną właścicieli aptek. Odnotowano przypadki brutalnego zachowania wykonawców wytycznych władz. Realizacja ustawy pociągała za sobą także zablokowanie kont bankowych aptek i w rezultacie przejście przez państwo również tych środków. Konsekwencją wprowadzenia w życie ustawy o przejściu aptek na własność państwa były nieraz dramatyczne losy tych, których ona dotyczyła. Sprzeciw wobec działań komisji wiązał się z karą więzienia lub grzywny⁴.

Zmiany prawno-ustrojowe w Polsce, które rozpoczęły się w 1989 r., przyniosły pewną nadzieję, że krzywdy dawnych właścicieli mienia przejętego przez państwo po drugiej wojnie światowej zostaną naprawione.

Projekty przewidujące zwrot aptek lub rekompensatę w bonach

Pierwszą inicjatywą ustawodawczą w sprawie zwrotu mienia aptek zabranego przez państwo po drugiej wojnie światowej był senacki projekt ustawy o zwrocie aptek przejętych na własność państwa⁵. Projekt ten wpłynął do marszałka sejmu 30 lipca 1990 r., a 15 listopada 1990 r. został skierowany do pierwszego czytania w komisjach sejmowych: Komisji Systemu Gospodarczego i Polityki Przemysłowej oraz Komisji Ustawodawczej z udziałem przedstawicieli Komisji Przekształceń Własnościowych oraz Komisji Zdrowia. Ustawa ta jednak nie została uchwalona⁶. Był to jedyny projekt dotyczący wyłącznie problemu mienia aptek przejętych przez państwo. Zakładał on, że apteki, znajdujące się w dniu wejścia w życie ustawy w posiadaniu Skarbu Państwa lub innych państwowych osób prawnych albo gmin i związków komunalnych, a także apteki będące w posiadaniu spółdzielni, będą podlegały zwrotowi osobom uprawnionym, w stanie w jakim się znajdują, a dla jednostki dokonującej zwrotu apteki nie przewidywano odszkodowania. Zwrot apteki miałby polegać na przeniesieniu jej wyposażenia ruchomego, a także zapasu leków i artykułów sanitarnych wystarczających do prowadzenia działalności przez okres jednego miesiąca, których ilość miałby określić w drodze rozporządzenia minister zdrowia i opieki społecznej. Ponadto

projekt zakładał, że jeżeli podlegająca zwrotowi apteka mieściłaby się w lokalu niebędącym własnością osoby uprawnionej, osoba ta z chwilą zwrotu stałaby się jego najemcą⁷. Natomiast w przypadku niemożności zwrotu apteki według powyższych wskazań, osobom uprawnionym miała przysługiwać rekompensata przyznawana w formie bonów kapitałowych⁸.

Nacjonalizacja w Polsce po drugiej wojnie światowej objęła szereg dziedzin, w związku z tym pojawiły się koncepcje projektów ustaw, które pozwoliłyby na naprawienie krzywd dawnych właścicieli różnorodnego mienia przejętego przez państwo w latach 1944–1962⁹.

Pierwszego czytania jeszcze w sejmie X kadencji doczekał się rządowy projekt ustawy o reprivatyzacji¹⁰, w którym podjęto próbę całościowego ujęcia problematyki mienia nacjonalizowanego w Polsce po 1944 r. Został on przekazany komisjom sejmowym: Komisji Przekształceń Własnościowych i Komisji Ustawodawczej, ale ostatecznie sprawa nie została zamknięta. Powyższy projekt w zakresie dotyczącym aptek określał, że ich zwrot polegałby na przeniesieniu własności wyposażenia ruchomego wraz z zapasem leków i artykułów sanitarnych. W tym przypadku minister zdrowia i opieki społecznej miałby określić w drodze rozporządzenia wyposażenie, wykaz leków i artykułów sanitarnych oraz ich ilość. Jeżeli podlegająca zwrotowi apteka mieściłaby się w lokalu niebędącym własnością osoby uprawnionej, osoba ta z chwilą zwrotu wstępowałaby w prawa do tego lokalu, przysługujące przedsiębiorstwu państwowemu władającemu dotychczas lokalem¹¹.

Niewiele odbiegał od powyższej inicjatywy rządowej poselski projekt ustawy o reprivatyzacji zgłoszony przez Klub Poselski Unii Polityki Realnej¹², którego pierwsze czytanie odbyło się na 19. posiedzeniu sejmu w 1992 r. Działania podjęte przez posłów zmierzły do ponowienia prac nad reprivatyzacją, które zostały przerwane przez sejm X kadencji. Projekt został skierowany do Komisji Przekształceń Własnościowych oraz Komisji Ustawodawczej. Sprawa jednak nie została zamknięta.

Zwrot mienia w naturze lub w przypadku gdyby to nie było możliwe – świadczenie w postaci bonów reprivatyzacyjnych – przewidywał jeszcze przedstawiony przez Prezydenta RP Lecha Wałęsę projekt ustawy o reprivatyzacji i rekompensatach¹³. Propozycja ta została odrzucona przez sejm.

Inicjatywy zakładające rekompensatę za apteki jedynie w bonach

Kolejny rządowy projekt o rekompensatach z tytułu utraty mienia przejętego z naruszeniem prawa

Do aptek wkraczały trzyosobowe komisje, które postępowaly według wcześniej otrzymanych tajnych instrukcji. Przejmowały mienie apteczne, a także konfiskowały to, co stanowiło własność prywatną właścicieli aptek.

Nacjonalizacja w Polsce po drugiej wojnie światowej objęła szereg dziedzin, w związku z tym pojawiły się koncepcje projektów ustaw, które pozwoliłyby na naprawienie krzywd dawnych właścicieli różnorodnego mienia przejętego przez państwo w latach 1944–1962.

na podstawie przepisów wydanych w latach 1944–1962¹⁴ uwzględnił apteki jako mienie, w stosunku do którego istnieje możliwość występowania o rekompensatę regulowaną w bonach (bez możliwości zwrotu w naturze). Pierwsze czytanie tego projektu odbyło się podczas 52. posiedzenia sejm w 1995 r.¹⁵ W trakcie tego posiedzenia sejm zajmował się także wspomnianym powyżej prezydenckim projektem ustawy o reprivatyzacji i rekompensatach oraz poselskim projektem ustawy o reprivatyzacji i rekompensatach zgłoszonym przez Klub Parlamentarny Unii Wolności¹⁶. Dwie ostatnie propozycje zostały odrzucone przez sejm, natomiast sprawa projektu rządowego oraz czwartego projektu, rozpatrywanego podczas tego samego posiedzenia sejm, czyli propozycji posłów Polskiej Partii Socjalistycznej – projektu ustawy o wygaśnięciu roszczeń reprivatyzacyjnych i rekompensatach za utracone mienie¹⁷ – nie zostały zamknięte.

Zasadniczą pozycję wśród inicjatyw ustawodawczych, dotyczących problematyki zadośćuczynienia krzywdom powstałym w wyniku procesów nacjonalizacyjnych w Polsce po drugiej wojnie światowej, zajmuje rządowy projekt ustawy o reprivatyzacji nieruchomości i niektórych ruchomości osób fizycznych przejętych przez państwo lub gminę miasta stołecznego Warszawy oraz o rekompensatach¹⁸, ze względu na to, że była to jedyna inicjatywa, na podstawie której izba niższa polskiego parlamentu uchwaliła ustawę.

Powyższy projekt w sprawie aptek przejętych na podstawie ustawy z 8 stycznia 1951 r. przewidywał tylko rekompensatę polegającą na przyznaniu bonów reprivatyzacyjnych za przejęte mienie. Według tej rządowej propozycji z tytułu przejęcia apteki osobie uprawnionej przysługiwałaby rekompensata w wysokości ceny jednostkowej, ustalonej przez Radę Ministrów jako przeciętna wartość odtworzeniowa aptek przejętych przez państwo, na podstawie istniejącej dokumentacji z chwili ich przejęcia i według cen z dnia wejścia w życie ustawy (rekompensata miała być ustanowiona na poziomie 50% wartości odtworzeniowej apteki oraz obciążona podatkiem spadkowym i kosztami manipulacyjnymi). Aptekę w rozumieniu projektu omawianej ustawy stanowiłby zespół składników majątkowych obejmujących jej majątek trwały i obrotowy¹⁹.

Stowarzyszenie Byłych Właścicieli Aptek i Wytwórci Farmaceutycznych oraz Ich Rodzin „APTEKARZE”²⁰ postulowało dodanie do projektu w kwestii aptek sformułowania, że „rekompensata przyznana z tytułu przejęcia apteki na własność państwa będzie wypłacana w bonach reprivatyzacyjnych oznakowanych odrębną cechą” oraz „posiadaczowi tych bonów służy prawo dokonania zapłaty bonami za akcje

przedsiębiorstw branży farmaceutycznej wystawionych do sprzedaży po cenie ofertowej”²¹.

Pierwsze czytanie powyższego projektu odbyło się na 59. posiedzeniu sejm w 1999 r. wraz z poselskim projektem ustawy o wygaśnięciu roszczeń reprivatyzacyjnych i rekompensatach za utracone mienie zgłoszonym przez Polską Partię Socjalistyczną²². Ten ostatni został przez sejm odrzucony, a projekt rządowy skierowano do Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia projektu ustawy o reprivatyzacji nieruchomości i niektórych ruchomości osób fizycznych przejętych przez państwo lub gminę miasta stołecznego Warszawy oraz o rekompensatach.

Sprawa reprivatyzacji jako ogromnie trudna, a jednocześnie dotycząca kwestii ważnych społecznie, budziła wiele kontrowersji. Pojawił się pomysł poddania tej kwestii pod głosowanie, w którym mogliby wziąć udział wszyscy obywatele, mający czynne prawo wyborcze. Posłowie Polskiego Stronnictwa Ludowego, Sojuszu Lewicy Demokratycznej, Polskiej Partii Socjalistycznej i Unii Pracy zainicjowali zgłoszenie wniosku o przeprowadzenie ogólnonarodowego referendum, w którym społeczeństwo wypowiedziałoby się na temat zakresu, form i kosztów reprivatyzacji²³. W listopadzie 2000 r. obywatelski wniosek o poddanie pod referendum problemu reprivatyzacji majątku publicznego, przejętego w ramach ustaw nacjonalizacyjnych w latach 1944–1962, trafił pod obrady sejm. Sejm odrzucił ten wniosek i kontynuował prace nad rządowym projektem ustawy reprivatyzacyjnej.

Ustawa o reprivatyzacji nieruchomości i niektórych ruchomości osób fizycznych przejętych przez państwo lub gminę miasta stołecznego Warszawy oraz o rekompensatach została uchwalona po trzecim czytaniu na posiedzeniu sejm 11 stycznia 2001 r.²⁴ Ostateczny kształt tego aktu prawnego uzależniony był od stanowiska senatu, a dalej, po rozpatrzeniu poprawek przez sejm, ustawa wymagała podpisu prezydenta²⁵. Prezydent zgłosił weto do powyższej ustawy²⁶, a sejmowi nie udało się go odrzucić²⁷.

Projekty zakładające jedynie świadczenie pieniężne

Do zagadnienia ustawowego uregulowania sprawy naprawienia krzywd dawnych właścicieli mienia przejętego przez państwo w latach 1944–1962 powrócił sejm IV kadencji. Zajmował się on rządowym projektem ustawy o rekompensatach za przejęte przez państwo nieruchomości oraz niektóre inne składniki mienia²⁸. Projekt przewidywał możliwe do realizacji naprawienie krzywd wywołanych brakiem odszkodowania z tytułu przejęcia przez państwo nieruchomości i niektórych innych składników mienia, zwłaszcza przedsiębiorstw, gospodarstw rolnych oraz aptek i taboru żeglugi śródlądowej oraz rzeczy

zabytkowych. Rekompensata według tego projektu miałaby polegać na wypłacie świadczenia pieniężnego w wysokości 15% wartości przejętego mienia. Sejm IV kadencji nie dokończył prac nad powyższym projektem, a po wyborach parlamentarnych kolejna Rada Ministrów zaakceptowała poprzednią rządową propozycję i skierowała ją do marszałka sejmu²⁹. Projekt został skierowany do Komisji Nadzwyczajnej, ale sejm V kadencji również nie zakończył powyższej sprawy.

W roku 2008 r. Ministerstwo Skarbu Państwa zajmowało się projektem ustawy o zadośćuczynieniu z tytułu nacjonalizacji nieruchomości w latach 1944–1962. Propozycja rządu nie spotkała się jednak z aprobatą środowiska osób poszkodowanych³⁰. Tytuł rządowego projektu ustawy (z 9 grudnia 2008 r.) przyjął następujące brzmienie: o zadośćuczynieniu z tytułu krzywd doznanych w wyniku procesów nacjonalizacyjnych w latach 1944–1962. Według tej propozycji rządowej, po dokonaniu oceny liczby roszczeń, minister skarbu państwa miałby ustalić w drodze rozporządzenia wysokość stawki procentowej zadośćuczynienia. Prawo do zadośćuczynienia przysługiwałoby osobom fizycznym, które w dacie nacjonalizacji były właścicielami lub współwłaścicielami wyposażenia aptek oraz obywatelami polskimi, a także ich spadkobiercom.

W maju 2009 r. do rozpatrzenia przez Komitet Stały Rady Ministrów został skierowany rządowy projekt ustawy o świadczeniach pieniężnych przyznawanych niektórym osobom, których dotyczyły procesy nacjonalizacji. Propozycja obejmuje dwa warianty – jeden z nich zakłada udział jednostek samorządu terytorialnego, a drugi nie przewiduje ich współdziałania. Tak jak w wyżej wspomnianej propozycji, po ocenie całości zgłoszeń minister skarbu państwa ma ocenić wysokość stawki procentowej świadczenia przysługującego dawnym właścicielom. Planowane jest wypłacanie świadczeń w okresie do 15 lat.

Nad rządowymi projektami ustawy o reprivatyzacji początkowo pracowało Ministerstwo Przekształceń Własnościowych, a od 1996 r. problemem projektów ustaw podejmujących omawianą problematykę z ramienia rządu zajmuje się Ministerstwo Skarbu Państwa. 21 czerwca 1993 r. przy Ministerstwie Przekształceń Własnościowych powstała Rada Konsultacyjna do spraw Reprivatyzacji, w skład której weszli przedstawiciele stowarzyszeń osób poszkodowanych, m.in. przedstawiciele zarządu Stowarzyszenia Byłych Właścicieli Aptek i Wytwórni Farmaceutycznych oraz Ich Rodzin „APTEKARZE”, reprezentujący sprawy dawnych właścicieli aptek. Rada Konsultacyjna wypracowała swój własny projekt ustawy o reprivatyzacji i rekompensatach, ale i on nie doczekał się pozytywnego finału³¹.

Przykładem projektu, w którym nie uwzględniono w pełni kwestii aptek, jest opracowany jeszcze

przez Ministerstwo Przekształceń Własnościowych rządowy projekt ustawy o rekompensatach z tytułu utraty nieruchomości przejętych z naruszeniem prawa, na podstawie przepisów wydanych w latach 1944–1958³². Projekt ten niemalże całkowicie eliminował środowisko byłych właścicieli aptek z grupy osób mogących ubiegać się o rekompensatę, ponieważ tylko niewielką liczbę aptek przejętych na podstawie ustawy z 8 stycznia 1951 r. można było zaliczyć do nieruchomości. Projekt spotkał się z krytyką ze strony Rady Konsultacyjnej, która uznała, że narusza on konstytucyjną zasadę równości obywateli.

Tytuły projektów ustaw dotyczących naprawienia krzywd dawnych właścicieli mienia przejętego przez państwo w latach 1944–1962, jakie powstały po 1989 r., zawierały określenia: „zwrot”, „reprivatyzacja”, „rekompensata”, „zadośćuczynienie”, „świadczenie”. Obrazuje to stosunek twórców inicjatyw ustawodawczych do problemu konstytucyjnego prawa obywateli do własności. W poszczególnych projektach ustaw w różny sposób odnoszono się do prawa własności dawnych właścicieli aptek – począwszy od postulatu zwrotu mienia w naturze, poprzez propozycje rekompensaty w formie bonów, a kończąc na projektach przewidujących wypłatę świadczenia pieniężnego, o wysokości którego miałby zdecydować minister skarbu państwa po zebraniu wniosków wszystkich zainteresowanych osób, które utraciły majątek w wyniku procesów nacjonalizacyjnych.

Powstałe projekty są pewnym dorobkiem 20 lat przemian prawno-ustrojowych w Polsce, jednak sprawa nie doczekała się ostatecznego kształtu legislacyjnego. Dawni właściciele aptek doznali szkody moralnej, ponieśli straty materialne w wyniku przejęcia aptek przez państwo i jak dotąd nie doczekali się naprawienia krzywd z 1951 r.

Sprawa reprivatyzacji jako ogromnie trudna, a jednocześnie dotycząca kwestii ważnych społecznie, budziła wiele kontrowersji.

Otrzymano: 2010.01.08 · Zaakceptowano: 2010.02.03

Przypisy

1. Zob. DzU z 1988, nr 41, poz. 324.
2. Zob. DzU z 1951, nr 1, poz. 1.
3. S. Lipski, J. Donigiewicz, Oczekując na sprawiedliwość..., „Czasopismo Aptekarskie” 2000, nr 12, s. 24–25.
4. Zob. art. 13 ustawy o przejęciu aptek na własność państwa (DzU z 1951, nr 1, poz. 1).
5. Projekt ustawy o zwrocie aptek przejętych na własność państwa uchwalony został przez Senat RP 27 lipca 1990 r. (zob. Sprawozdanie stenograficzne z 29 posiedzenia Senatu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 26 i 27 lipca 1990 r., Warszawa 1990, t. 97–108, ł. 192–196).
6. Do listopada 1991 r. jej projekt widniał w wykazie ustaw znajdujących się w sejmie (zob. „Kronika Sejmowa” 1991, nr 43, s. 37).
7. Druk nr 496.
8. Do bonów kapitałowych przewidywano zastosowanie przepisów ustawy o zwrocie mienia przejętego na własność państwa na podstawie przepisów o uregulowaniu stanu prawnego mienia pozostającego pod zarządem państwowym. Z inicjatywą uchwalenia takiej

- ustawy wystąpił zarówno senat, jak i postowie. Pierwsze czytanie projektów tej ustawy odbyło się 21 lipca 1990 r. (zob. Sprawozdanie stenograficzne z 36 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 19, 20 i 21 lipca 1990 r., Warszawa 1990, t. 297–311). Projekty zostały skierowane do komisji sejmowych, a ich sprawa nie została zamknięta.
9. Ministerstwo Skarbu Państwa podało, że wnioski reprivatyzacyjne dotyczące nieruchomości ziemskich stanowią 56%, nieruchomości miejskich – 23%, lasów – 9,8%, aptek – 5,8%, pozostałe: przemysłu – 3,8%, taboru pływającego – 1% (zob. M. Wielgo, Polska do zwrotu: reprivatyzacja, „Gazeta Wyborcza” 19 października 1999, nr 245, s. 22).
 10. Druk nr 984 wpłynął do marszałka sejmu 16 lipca 1991 r. Pierwsze czytanie odbyło się w sierpniu 1991 r. (zob. Sprawozdanie stenograficzne z 70 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 21, 22, 23 i 24 sierpnia 1991 r., Warszawa 1991, t. 270–290).
 11. Druk nr 984.
 12. Druk nr 269-A wpłynął do marszałka sejmu 25 maja 1992 r.
 13. Druk nr 994 wpłynął do marszałka sejmu 16 maja 1995 r.
 14. Zob. Rekompensaty za utratę mienia w latach 1944–62, „Przegląd Rządowy” 1995, nr 6, s. 17–18; Druk nr 1052 wpłynął do marszałka sejmu 12 czerwca 1995 r.
 15. Zob. Sprawozdanie stenograficzne z 52 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 21, 22, i 23 czerwca 1995 r., Warszawa 1995.
 16. Druk nr 992 wpłynął do marszałka sejmu 29 marca 1995 r.
 17. Druk nr 991 wpłynął do marszałka sejmu 31 marca 1995 r.
 18. Druk nr 1360 wpłynął do marszałka sejmu 20 września 1999 r.
 19. Zob. Druk nr 1360.
 20. S. Lipski, Geneza i działalność Stowarzyszenia Byłych Właścicieli Aptek i Wytwórni Farmaceutycznych oraz ich Rodzin „APTEKARZE”, „Farmacja Polska” 1991, nr 2, s. 101–104.
 21. Pismo Stowarzyszenia Byłych Właścicieli Aptek i Wytwórni Farmaceutycznych oraz Ich Rodzin „APTEKARZE” z dnia 6 I 2000 r. do Nadzwyczajnej Komisji Sejmowej do rozpatrywania projektu ustawy „o reprivatyzacji nieruchomości i niektórych ruchomości osób fizycznych przejętych przez państwo lub gminę m.st. Warszawy oraz o rekompensatach”, załącznik nr 1, maszynopis (materiały w zbiorach autorki). Stowarzyszenie swój postulat uzasadniało w następujący sposób: „Z uwagi na fakt, że projekt ustawy ogranicza prawa podmiotowe byłych właścicieli aptek tylko do rekompensaty w bonach w przeciwieństwie do pozostałych podmiotów reprivatyzacyjnych, które posiadają prawo do świadczenia reprivatyzacyjnego w formie zwrotu w naturze, zachodzi konieczność umożliwienia bezpośredniego zakupu za bony wystawianego majątku byłych aptekarzy i właścicieli wytwórni farmaceutycznych w postaci akcji przedsiębiorstw branży farmaceutycznej. Większość »Cefarmów« oraz wytwórni farmaceutycznych przejętych przez państwo, jak np. »Polfa« Warszawa itp. jest obciążona długiem reprivatyzacyjnym, który w procesie prywatyzacyjnym tych przedsiębiorstw nie został ujawniony”.
 22. Druk nr 1375 wpłynął do marszałka sejmu 3 grudnia 1998 r.
 23. Referendum chyba nie będzie, ciągle bez reprivatyzacji, „Rzeczpospolita” 16 listopada 2000, nr 267 (5737), s. A1.
 24. Zob. Sprawozdanie stenograficzne z 97 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 10 i 11 stycznia 2001 r., Warszawa 2001, s. 198.
 25. J. T. P., Reprivatyzacja okrojona. Ustawa uchwalona po 10 latach, „Rzeczpospolita” 12 stycznia 2001, nr 10 (57833), s. A1.
 26. M. Piskorski, Zła, kosztowna i niepotrzebna, „Rzeczpospolita” 23 marca 2001, nr 70 (5843), s. A4.
 27. Tenże, Sejm nie odrzucił weta, „Rzeczpospolita” 26–27 maja 2001, nr 122 (5895), s. B2.
 28. Druk nr 3789 wpłynął do marszałka sejmu 2 marca 2005 r. Pierwsze czytanie odbyło się w kwietniu 2005 r. (zob. Sprawozdanie stenograficzne z 100 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 12, 13, 14 i 15 kwietnia 2005 r., Warszawa 2005).
 29. Druk nr 133 wpłynął do marszałka sejmu 19 października 2005 r. Pierwsze czytanie odbyło się we wrześniu 2006 r. (zob. Sprawozdanie stenograficzne z 24 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 6, 7 i 8 września 2006 r., Warszawa 2006).
 30. Zob. List Ogólnopolskiego Porozumienia Organizacji Rewindykacyjnych do prezesa Rady Ministrów Donalda Tuska, „Rzeczpospolita” 18 listopada 2008, nr 269 (8170), s. A18.
 31. S. Lipski, Z obrad Stowarzyszenia Byłych Właścicieli Aptek i Wytwórni Farmaceutycznych oraz Ich Rodzin „APTEKARZE”, „Czasopismo Aptekarskie” 1996, nr 6/7, s. 116–117.
 32. Zob. Prace Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów, „Przegląd Rządowy” 1994, nr 5, s. 22–23.